

Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi

Journal of Academic Language and Literature

[Cilt/Volume: 6, Sayı/Issue: 2, Ağustos/August 2023]

Serdar ÖZDEMİR

Öğr. Gör. Dr., Bilecik Şeyh Edebali
Üniversitesi
serdar.ozdemir@bilecik.edu.tr.

<https://orcid.org/0000-0002-1113-2223>

**Kazak Türkçesinde “-Ğan” Eki İle Yapılan
Sıfat-Fiillerin Kullanım Alanları ve Bu
Yapıların Türkiye Türkçesine Aktarımı**

*Areas of Usage of Adjective-Verbs Made with “-Ğan”
Supplement in Kazakh Turkish and the Transfer of These
Structures into Turkey Turkish*

Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 26.06.2023

Kabul Tarihi/Accepted: 14.08.2023

Yayın Tarihi/Published: 30.08.2023

Atıf/Citation

ÖZDEMİR, S. (2023) Kazak Türkçesinde “-Ğan” Eki İle Yapılan Sıfat-Fiillerin Kullanım Alanları ve Bu Yapıların Türkiye Türkçesine Aktarımı. *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 7(2), 1539-1552. <https://doi.org/10.34083/akaded.1320194>

ÖZDEMİR, S. (2023). Areas of Usage of Adjective-Verbs Made with “-Ğan” Supplement in Kazakh Turkish and the Transfer of These Structures into Turkey Turkish. *Journal of Academic Language and Literature*, 7(2), 1539-1552. <https://doi.org/10.34083/akaded.1320194>

Bu makale iThenticate programıyla taranmıştır.
This article was checked by iThenticate.

Bu çalışma [CC BY-NC-ND 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/) açık erişim lisansı ile lisanslanmıştır.
This work is licensed under [CC BY-NC-ND 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/)

Öz

Kazak Türkçesinde sıfat-fiil, -ğan (-gen, -qan, -ken), -mas (-mes, -bas, -bes, -pas, -pes), -atIn (-etin, -ytin, -ytin), -ar (-er, -r) ve -uvşı, (-üvşı, -vşı, -vşı) ekleriyle meydana gelirken bu ekler içerisinde en yaygın kullanım alanına sahip olan ise ardına geldiği fiile geçmiş zaman manası katan “-ğan (-gen, -qan, -ken)” ekdir. Bu ek, Türkiye Türkçesine ekseriyetle “-An”, “-mİş” yahut “-DİK” şeklinde aktarılmaktadır. Fakat bu ekin Türkiye Türkçesine aktarımında, yalın hâlde yahut diğer hâl ekleriyle kullanımını, edatlarla kullanımını veya yardımcı fiillere eklendiğinde kazandığı anlamları da ayrı ayrı tespit etmek önem arz eder. Bilhassa *Qazaq Tilindegi Qurmalas Söylemder Sintaksisi, Köşpendiler, Abay Jolu ve Altın Orda* gibi edebî eserlerin taranması neticesinde elde edilen örnek cümleler bizlere “-ğan” sıfat-fiil ekinin Türkiye Türkçesine farklı aktarım biçimlerinin de olduğunu göstermiştir. Mesela, geçmiş zaman ifade eden bu sıfat-fiil eki, yalın hâl ve “soñ” edatıyla birlikte kullanımında Türkiye Türkçesine “-DİktAn sonra” veya “-InçA” şeklinde, yalın hâl ve “sayın” edatıyla birlikte kullanımında ise Türkiye Türkçesine “-DİKçA” zarf-fiiliyle veya “-DI ise” biçiminde aktarılabilir. Taraması gerçekleştirilen edebî eserlerden alıntılanan örnek cümleler ile desteklenerek kaleme alınan bu makalede ekin çeşitli kullanım alanlarıyla Türkiye Türkçesine on farklı aktarım biçimi tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kazak Türkçesi, sıfat fiil, -gan eki, Türkiye Türkçesi, lehçeler arası aktarma.

Abstract

*In Kazakh Turkish -ğan (-gen, -qan, -ken), -mas (-mes, -bas, -bes, -pas, -pes), -atIn (-etin, -ytin, -ytin), -ar (-er, -r) and -uvşı, (-üvşı, -vşı, -vşı) form adjective verb suffixes, the most common one among these suffixes is “-ğan (-gen, -qan, -ken)”. This suffix is usually translated into Turkish as “-An” “-mİş” or “-DİK”. However, it is important to determine separately the use of this suffix in its simple form, with other case suffixes, its use with prepositions, or the meanings it acquires when added to auxiliary verbs. In particular, the sample sentences obtained as a result of the scanning of literary works such as *Qazaq Tilindegi Qurmalas Söylemder Sintaksisi, Köşpendiler, Abay Jolu and Altın Orda* have shown us that the adjective verb suffix “-ğan” has different forms of transfer to Turkey Turkish. For example, this adjective verb suffix, which expresses the past tense, is used in Turkey Turkish as “-DİktAn sonra” or “-InçA” when used with the nominative case and preposition “soñ”, and “-DİKçA” when used with the nominative case and the preposition “sayın”. It can be transferred with the adverb-verb or in the form of “-DI ise”. In this article, which was supported by sample sentences quoted from the literary works that were scanned, ten different forms of transfer to Turkey Turkish with various usage areas of the suffix were determined.*

Keywords: Kazakh Turkish, adjective verb, -gan suffix, Turkey Turkish, interdialect transfer.

Giriş

Kıpçak grubu Türk lehçelerine dâhil olan Kazak Türkçesi diğer Türk lehçelerinde olduğu gibi sıfat-fiil şekilleri¹ açısından oldukça zengindir. Son zamanlarda hızla artan Kazak Türkçesinden Türkiye Türkçesine yapılan metin aktarma çalışmaları ve konuyla ilgili gerçekleştirilen diğer bilimsel çalışmalarda bu sıfat-fiil şekillerinin Türkiye Türkçesi karşılıklarının belirlenmesinde birtakım hataların veya dikkatsizliklerin yapıldığı görülmektedir. Bu hataların ya da dikkatsizliklerin temel sebeplerinden biri Kazak Türkçesindeki bir sıfat-fiil şeklini Türkiye Türkçesine ya gramerlerin verdiği bilgilere dayanarak sıfat-fiil şekli ile² ya da cümledeki anlama yani cümlenin bağlamına dikkat etmeden farklı şekillerde aktarmaya çalışmaktan kaynaklanmaktadır.

Kazak Türkçesi ile ilgili yazılan belli başlı gramerlerde sıfat-fiil eki olarak gösterilen ekler şunlardır: **-ğan** (-gen, -qan, -ken), **-atın** (-etin, -ytın, -ytin), **-ar** (-er, -r), **-mas** (-mes, -bas, -bes, -pas, -pes) (Koç & Doğan, 2004, s. 313-314); bunlara ilaveten “geniş zaman sıfat-fiili” olarak gösterilen **-uvşı**, (-üvşi, -vşi, -vşı) (Buran & Alkaya, 2004, s. 218; Janpeyisov vd., 2002, s. 531)³, **-maq** (-mek, -baq, -bek, -paq, -pek) (Janpeyisov vd., 2002, s. 531).

Kazak Türkçesinde bu sıfat-fiil ekleri içerisinde en yaygın kullanılanlardan biri de “-ğan” ekidir⁴. Isqaqov *Qazirgi Qazaq Tili Morfologiya* adlı eserinde “-ğan” sıfat-fiil eki için, cümlenin neresinde kullanılırsa kullanılsın her daim geçmiş zaman ifade ettiğini⁵ söyler ve ekin kullanımını, “*Jazılğan hat, oqılğan kitap köp-aq, biraq solardıñ bəri de este qalmağan eken; Köp jasağan bilmeydi, köp körğen bileidi; Jıltrağannıñ bəri altın bola bermeydi.*” gibi cümleler ile somutlaştırır. Isqaqov örnek cümlelerden yola çıkarak “-ğan” ekinin yer aldığı kelimelerin cümle içerisinde nesne, özne yahut yüklem görevini

¹ Kazak Türkçesindeki sıfat-fiil ekleri, bu eklerin işlevleri ve Türkiye Türkçesindeki karşılıkları için şu çalışmaya bkz. Tanç, 2006.

² Yavuz, Eski Türkçe döneminden itibaren Türkçenin tarihî dönemlerinde sıkça rastalanan -gän ekinin günümüzde batı grubu dışında kalan Türk lehçelerinde kullanılmaya devam edildiğini fakat bu tarihî gelişim süreci içerisinde bu sıfat-fiil ekinin bazen ardından gelen bir ek, edat veya kelime ile birleşerek zarf-fiil işlevini kazandığını söyler (Yavuz, 2010, s. 1971).

³ *Kazak Grammatikası* adlı eserde bu ek (-vşı) “şimdiki zaman sıfat-fiili” (*osı şak esimşe*) yapan bir ek olarak ele alınmıştır. Ayrıca bu ekin “jazuvşı (yazar), okıtuvsı (öğretmen), satıvşı (satıcı), tergevşı (sorgu hakimi, soruşturmacı), mengerüvsı (yönetici)” gibi kalıcı isimler de yaptığı belirtilmektedir (Janpeyisov vd., 2002, s. 534).

⁴ Balaqayev, *Qazirgi Qazaq Tili* adlı eserinde, Kazak Türkçesinde yer alan sıfat-fiil eklerinin “-ğan/ -gen”, “-atın/ -etin”, ve “-ar, -er, -r”; en sık kullanılan sıfat-fiil ekinin ise “-ğan/ -gen” olduğu bilgisini paylaşır (Balaqayev & Sayrambayev, 2003, s. 53).

⁵ Yavuz makalesinde, *l-ğan/ l-gen/ l-qan/ l-ken/* ekinin Kazak gramerlerinde *burınğı ötken şaq* “öğrenilen geçmiş zaman”, *ötken şaq* “geçmiş zaman” sıfat-fiil eki olarak ele alındığını ancak bu sıfat-fiil ekinde zaman kaymaları söz konusu olduğunu söyler. Bu ek hem geçmiş zaman hem de geniş zaman sıfat-fiili işlevinde kullanılmaktadır (Yavuz, 2021, s. 957).

üstlenebildiğini fakat hangi görevde kullanılırsa kullanılsın bu sıfat-fiil ekini taşıyan ifadelerde geçmiş zaman manasının çok açık olduğunu belirtir. “-ğan” ekini alan kelimeler beraber kullanıldığında ikilemeleri de meydana getirebilmektedir: *körge-bilgen, kelgen-ketgen, körmegen-bilmegen* vb. Geçmiş zaman sıfat-fiilinden, “-şa, şe” (*alğanşa, kelgenşe, aytqanşa, ketkenşe* vb.), “-dıq, -dik, -tıq, -tik” (*oqıǵandıq, bilgendik, körgendik, körmegendik, jazǵandıqtan* vb.), “-day, -dey” (*aytqanday, bilgendey, körgendey* vb.) ve “-sı, -si” (*oqıǵansı, bilgensi, körgensi, aytqansı* vb.) yapım ekleri vasıtasıyla türetmeler de yapılabilmektedir. “-ağan, -egen” kullanımında ise ek geçmiş zaman anlamını tamamen yitirerek sıfat meydana getiren bir yapıya dönüşür: *alağan, beregen, jatağan, qabağan, süzege, qaşağan* vb. Aynı zamanda Kazak Türkçesinde geçmiş zaman bildiren bu sıfat-fiil “eken, edi, bol” gibi yardımcı fiiller, “bilem, şıǵar” gibi modal sözler ve “tärizdi, siyaqtı, sekildi” gibi edatlar ile çok sık birleşerek de kullanılmaktadır (Isqaqov, 1991, s. 301-302).

Koç da bu ekin sıfat-fiillere geçmiş zaman anlamı kattığını belirtir ve verilen örnekler vasıtası ile bu sıfat-fiille oluşmuş yapıların “-mIş” veya “-An” sıfat-fiili ile Türkiye Türkçesine aktarılabilirliğini söyler: *Oqıǵan (adam)* “okumuş adam”, *ölgen kişi* “ölmüş (kişi), *jetken (arman)* “ulaşılacak amaç”, *japqan (esik)* “kapatılan kapı” (Koç & Doğan, 2004, s. 313).

Tamir ise çalışmasında bu sıfat-fiilin “-An” ve “-mIş” sıfat-fiillerinden başka mesela, *aytqan soñ* “söyledikten sonra”, *oqıǵannan keyin* “okuduktan sonra” örneklerinde olduğu gibi “soñ” ve “keyin” edatlarından sonra; iyelik ekleri olarak isim tamlamasının tamlanan kısmını oluşturduklarında, mesela, *meniñ körgenderim* “benim gördüklerim”, *seniñ bilgeniñ* “senin bildiğin” vb. ve tamlamalarda sıfat olduğu zaman, mesela, *tuvǵan jerim* “doğum yerim/benim doğduğum yer, *jazǵan xatım* “yazdığım mektup” vb. “-DİK” sıfat-fiili karşılığında da kullanıldığını belirtmektedir (Tamir, 2012, s. 471). Biray da benzer şekilde “-ğan, -gen, -qan, -ken” ekinin Kazak Türkçesinde en yaygın kullanılan ve geçmiş zaman ifade eden bir sıfat-fiil eki olduğunu söyledikten sonra ekin Türkiye Türkçesindeki karşılığı olarak “-An, -DİK, -mIş” eklerinin kullanıldığını ifade eder ve ekin Türkiye Türkçesinde “-dık, -dik, -duk, -dük; -tık, -tik, -tuk, -tük” karşılığında kullanılmasını da,

a. “fiil+ -ĞAn/ -QAn soñ/ keyin”: *suraǵannan keyin* “istedikten sonra”, *barǵan soñ* “gittikten sonra” vb.

b. İsim tamlamasında tamlanan kısmı meydana getiren “fiil+ -ĞAn/ -QAn+ iyelik eki: *meniñ jazǵandarım* “benim yazdıklarım”, *seniñ körgeñiñ* “senin gördüğün” vb.

c. Sıfat-fiil kısmının sıfat tamlamasında sıfat göreviyle kullanımı: *turǵan qalam* “yaşadığım şehir”, *men jazǵan hat* “benim yazdığım mektup” vb. olmak üzere üç kategoride inceler (Biray vd., 2018, s. 122).

Kazak Türkçesinde en sık kullanılan sıfat-fiil eklerinden biri olan bu ekin Türkiye Türkçesi karşılıkları ile ilgili verilen bilgiler en temel bilgiler olmakla beraber belli bir yöntem uygulanarak belirlenmediğinden eksiklikleri bulunmaktadır. Bu sıfat-fiil ekinin Türkiye Türkçesi aktarımlarını doğru tespit edebilmek için ekin yalın hâlde ve diğer hâl ekleriyle birlikte kullanımını, edatlarla kullanımını, yardımcı fiillere eklendiğinde kazandığı anlamları ayrı ayrı tespit etmek gerekmektedir. Kazak Türkçesindeki sıfat-fiillerin anlamları bu yöntemle ve edebî eserlerden alınan örneklerle incelenip doğru ve tam karşılıkları belirlenirse yukarıda bahsedilen aktarma yanlışlarının da önüne geçilebilir. İşte bu makalede *Köşpendiler*, *Abay Jolu*, *Dala Balladaları* ve *Altın Orda* gibi edebî eserlerden yararlanılarak Kazak Türkçesinde en yaygın kullanılan sıfat-fiil eki olan “-ğan” ekinin yalın hâlde yahut isim çekim ekleri (hâl ve iyelik ekleri), edatlar veya yardımcı fiiller ile kullanım biçimleri ve bu yapıların Türkiye Türkçesine aktarımları örneklendirilerek verilmiştir. Çalışmanın amacı “-ğan” ekinin sadece yalın hâlde değil, farklı ek yahut sözcüklerle beraber kullanıldığında Kazak Türkçesinden Türkiye Türkçesine en doğru aktarma biçimini tespit etmektir. Bu bağlamda dört edebî eser taranmış ve “-gan” sıfat-fiil ekinin; hâl ekleri, iyelik eki veya edatlarla kullanımında Türkiye Türkçesine on farklı aktarım biçimi tespit edilmiştir. Ayrıca ekin bir fiil, bir birleşik fiil yapısında bulunduğu Türkiye Türkçesindeki karşılıkları da dört madde hâlinde ele alınmıştır.

Makalede yöntem olarak önce “-ğan” sıfat-fiil ekinin Kazak Türkçesindeki farklı kullanım biçimleri bahsi geçen edebî eserlerden alınan ve orijinal metindeki sayfa numaraları ile verilen örnek cümleler ile belirlenmiş ardından bu cümlelerin Türkiye Türkçesine aktarımları yapılmıştır.

“-ğan” Ekinin Kazak Türkçesindeki Kullanım Biçimleri ve Ekin Türkiye Türkçesine Aktarımı

1. Yalın Hâldeki Kullanımında: Herhangi bir birleşik fiil yapısında olmaksızın, Türkiye Türkçesine sadece “-An”, “-miş” veya “Dik” sıfat-fiil ekleriyle aktarılacak bir yapıdır.

a. Türkiye Türkçesine “-An” Sıfat-Fiili Şeklinde Aktarımı

Bu kullanımda “-ğan” sıfat-fiil ekinin Türkiye Türkçesine aktarımı geniş zaman ifade eden “-An⁶” şeklinde yapılır. Korkmaz, geniş zaman gösterme özelliğine sahip olan bu ekle kurulmuş geçici sıfatların bağlı oldukları adları ya geçmişte yapıлып bitmiş olan ya hâlen yapılmakta olan yahut da sınırlı bir zaman kesimine girmeyip her zaman yapılagelen bir hareketle vasıflandırdığını söyler (Korkmaz, 2017, s. 807).

⁶ Ergin, bu yapının geniş zaman ifade eden ve eskiden beri yaygın olarak kullanılan bir partisip eki olduğunu söyler. Eski Türkçe sahasında “-gan, -gen” şeklinde kullanılmakta olup geniş zaman partisipi yapmak için en fazla kullanılan ektir. Ek, şekil ve zaman durumuna geçmeyip sadece partisip eki olarak işlev görür (Ergin, 2013, s. 334).

Äkesiniñ qasında turğan Maybasar men sonıñ atşabarı eken (Abay Jolı, s. 10) “Babasının yanında **duran** (-lar) Maybasar ile onun adamı imiş.”

Bıraq qaladan, jabırqav medreseden jaña qutılıp, endi üyine, avılğa jetüvge asıqqan bala şäkirt ol sözderdi tındayın dep oyısqañ joq (Abay Jolı, s. 7) “Fakat şehirden, can sıkıcı medreseden henüz kurtulup köye ulaşmak için **acele eden** talebe çocuk, o sözleri dinleyeyim diye dönüp bakmış değil.”

Sodan jañağı qavipti degen Esembayğa jetkenşe, artına birde-bir qarağan joq. (Abay Jolı, s. 4) “Sonra, az önce tehlikeli **diyen** Esembay’a ulaşınca kadar ardına bir kez bile bakmadı.”

Osı jıyınğa qarağan betimen, eki joldasınan ozıp kep burın tüsken Abaydın atın birev alıp kete berdi. (Abay Jolı, s. 9) “Yüzü o gruba dönük **olan** iki arkadaşını geçip onlardan önce attan **inen** Abay’ın atını biri alıp gitti.”

b. Türkiye Türkçesine “-mİş” Sıfat-Fiili Şeklinde Aktarımı

Bu kullanımda “-ğan” sıfat-fiil ekinin Türkiye Türkçesine aktarımı geçmiş zamanı ifade eden “-mİş” şeklinde yapılır. Ergin, partisip eki olarak bu ekin geçmiş zaman ifadesinde öğrenilen geçmiş zaman manasının pek olmadığını ve ekin sadece geçmiş zaman ifadesini karşıladığını söyler (Ergin, 2013, s. 335).

... betterine şañ, etterine daq tiymegen uvız köñil boyjetkender ğana (Dala Balladaları, s. 104). “... yüzlerine toz, tenine leke **değmemiş** körpe genç kızlar.”

Tozañ basqañ bozğılt alañ tavsılar emes (Dala Balladaları, s. 77). “Toza **bulanmış** boz meydan bitecek gibi değil.”

c. Türkiye Türkçesine “-DİK Sıfat Fiili + İyelik Eki” Şeklinde Aktarımı

Bu kullanımda “-ğan” sıfat-fiil ekinin Türkiye Türkçesine aktarımı geçmiş zamanı ifade eden “-DİK” şeklinde yapılır. Bu sıfat-fiil eki Türkiye Türkçesinde yalın hâlde kullanılabildiği gibi ekseriyetle kendisinden sonra bir iyelik eki alır. Korkmaz, “-DİK/-DUK” sıfat-fiilinin, olumlu biçimiyle, adlar önünde sıfat olarak kullanılmasının hep iyelik ekleriyle gerçekleştiğini ve sıfat-fiildeki zaman gösterme özelliğinde de geçmişten geleceğe kadar uzanan bir genişlik olduğunu söyler (Korkmaz, 2017, s. 786). Ergin de “-DİK” ekinin dikkat çeken tarafının bilhassa iyelik eki olarak kullanılması olduğunu hatta bu partisipte iyelik ekinin partisip eki ile âdeta kaynaştığını ifade eder (Ergin, 2013, s. 335). Kazak Türkçesinden Türkiye Türkçesine yapılan aktarmalarda da yalın hâlde bulunan ve “-ğan” sıfat-fiil ekini alan sözcüğün yukarıda da bahsi geçtiği üzere ya iyelik ekini alıp isim tamlamasında tamlanan kısmı meydana getirmesi ya da tamlamalarda sıfat görevini üstlenmesi bu sıfat-fiilin Türkiye Türkçesine “Fiil + -DİK + iyelik eki” şeklinde aktarılmasını sağlamıştır.

Estigen ängimesiniñ bärin eñsesimen intıǵa tıñdaytın bala, burın Baytaspen sırlas, ängimeles bolmasa da, jañaǵınıñ ayaǵı nemen tıñǵanın bilgisi kep, qızıǵıp kele jattı. (Abay Jolı, s. 6) “**Duyduǵu** hikâyesinin hepsini pür dikkat dinleyen çocuk eskiden Baytas ile sırdaş, dert ortaǵı olmasa da az önceki hikâyesinin sonunun nasıl bittiğini merak ettiǵi için geldi.”

Alla-ay, osı kelinniñ tapqan balası-ay! (Dala Balladaları, s. 5) “Aman Allah’ım, bu gelinin **doǵurduǵu** çocuk çok güzel!”

Solarǵa aytqan sözimiz - sizge de aytqan sözimiz. (Dala Balladaları, s. 19) “Onlara **söylediǵimiz** sözümüz size de **söylediǵimiz** sözümüzdür.”

... asıl jüzik salınǵan on savsaǵın tünde uyıqtap jatqanda birev qırqıp äketken joq pa degen kisişe, ör qaysısın jeke-jeke salalap köredi (Dala Balladaları, s. 51). “... değerli yüzüklerin **takılı olduǵu** on parmağını gece uyurken birisinin kesip götürüp görürmediğini anlamak için her birini tek tek ayırıp bakar.”

... baqıt quvǵan adamnıñ tapqan baqıtınan joǵaltqan baqıtı köp bolsa kerek (Dala Balladaları, s. 104). “Mutluluǵu kovalayan adamın **kazandıǵı** mutluluk **kaybettiǵi** mutluluktan çok olsa gerek.”

2. İyelik Eki ve Belirtme Hâli Eki Alarak Kullanımında:

Sıfat-fiil eki, iyelik eki ve belirtme hâli eki ile kullanımında Türkiye Türkçesine “-*DIǵInI*” şeklinde aktarılır.

Jumabaydıñ nege aşuvlanǵanın uǵıp tur. (Abay Jolı, s. 5) “Jumabay’ın neye **sinirlendiǵini** anlıyor.”

Eki ayaqtı paqırdıñ östip janiǵıp-jantalasıp jürip, talay tamaşa baqıttı aındavsız qolınan şıǵarıp alatının, köñilinde qanaǵatı bar adamdarǵa jariq jalǵannıñ raqatı men lâzzatı qaşan da mol bolǵanın... (Dala Balladaları, s. 47). “İki ayaklı zavallının böyle yapıp telaşlanarak nice muhteşem nasibi farkında olmadan elinden kaçırdığını, gönlünde kanaati olan insana aydınlık dünyanın huzuru ile lezzetinin her zaman çok fazla **olduǵunu...**”

3. Yalın Hâl ve “Soñ” Edatıyla Birlikte Kullanımında:

Sıfat-fiil eki, yalın hâlde ve “soñ” edatıyla birlikte kullanımında Türkiye Türkçesine “-*DIktAn sonra*” veya “-*Inca*” şeklinde aktarılır. Bu tür bir kullanımda temel cümledeki hareketin yardımcı cümledekenden sonra gerçekleşeceǵi bildirilir.

Keyingiler şıǵıp bolǵan soñ qutılǵanına quvanǵanday Äsiya keldi. (Qurmalas Söyle.. s. 99) “Sonrakiler **çıktıktan sonra (çıkınca)** kurtulduǵuna sevinmiş gibi Asiya geldi.”

Balaları aman-esen kelgen soñ, Ernazar el jıynap toy qıladı. (Qurmalas Söyle.. s. 99) “Çocukları sağ salim **gelince (geldikten sonra)** Ernazar insanları toplayarak ziyafet verir.”

Quljannıñ üyi köşip kelgen soñ pälän kün boyı Hanımınñ qolınan oymaq tüsken joq (Dala Balladaları, s. 101). “Kuljan’ın çadırı göçüp **geldikten sonra** bütün gün Hanım’ın elinden yüksüğün düştüğü yok.”

4. Ayrılma Hâli Eki ve “Keyin” Edatıyla Birlikte Kullanımında:

Sıfat-fiil eki, ayrılma hâli eki ve “keyin” edatıyla birlikte kullanımında Türkiye Türkçesine “-*DiktAn sonra*” veya “-*Inca*” şeklinde aktarılır. Bu tür bir kullanımda temel komponentteki (cümledeki) iş hareketin yardımcı komponentteki iş hareketten sonra gerçekleştiği bildirilir.

Rahmet qoştasıp ketkennen keyin, Natalyanıñ uyqsı aşılp ketti. (Qurmalas Söyle.. s. 100) “Rahmet **vedalaşıp gittikten sonra** Natalya’nın uykusu açılıverdi.”

Duşpannıñ atakası qaytarılğannan keyin, ol ştabqa jürüp ketti. (Qurmalas Söyle.. s. 100) “Düşmanın taarruzu **püskürtüldükten sonra** o karargâha gitti.”

5. Ayrılma Hâli Eki ve “Göri” Edatıyla Birlikte Kullanımında:

Sıfat-fiil eki, ayrılma hâli eki ve “göri” edatıyla birlikte kullanımında Türkiye Türkçesine “-*mAktAnsA*”, “-*mAk yerine*” veya “-*mAktAn ziyade*” şeklinde aktarılır. “-ğan” sıfat-fiili “göri” edatıyla birlikte temel cümledeki iş hareket, durumun olmasından ziyade temel cümledeki iş hareket, durumun olması gerektiğini bildirir (Qurmalas Söyle.. s. 101-102).

Äriyne, qanşa oylasa da ol, sol báz-bayağı, sonav älimsaqtan beri kele jatqan «älin jetse teñdikti küş-tilerden tartıp aluv kerek, al älin jetpese - bunday ömir sürgennen göri - ölüv kerek» degen jalğız joldan böten eştene taba almadı. (Altın Orda, s. 32) “Tabii ki, ne kadar düşünse de o, şu çok eskiden beri gelen “Gücün yeterse eşitliği güçlülerden çekip almak gerekir, ama gücün yetmezse – böyle **yaşamaktansa** ölmek gerekir.” şeklindeki tek mısradan başka hiçbir şey bulamadı.”

El şapqannan göri, elin qorğağan Qıpşaqtıñ erligin jır etkende darını endi şın aşılp, kisendeqli qulaşı jaña ğana jayılganday, tolğavın anqıldap soğıp otr... (Köşpendiler, s. 51) “Ülke **fethetmekten ziyade** ülkesini koruyan Kıpçakların yiğitliğini dillendirdiğinde mahareti gerçek manada ortaya çıkıp zincirli kolları henüz çözülmüş gibi, şiirini samimiyetle söylüyor...”

«Ortaq ögizden oñaşa buzav» dep qaraytın sultandarğa, ämirlerge jalğız ämirşiğe **bağınğannan göri**, är väliyetti bölip biylev tiyimdi köringen. (Köşpendiler, s. 181) “Ortak öküzden küçük buzağı (olur)’ anlayışındaki sultanlara, emirlere, tek hükümdara **tabi olmaktadır** her vilayeti bölerek yönetmek daha uygun görünmüştü.”

Javingerler jat elge barıp qala tonağanan göri, elderine qayıp, qatın-balaların asırağanın jön tapqan. (Köşpendiler, s. 288) “Askerler yabancı memlekete gidip şehir yağmalamak yerine memleketlerine dönüp çoluk çocuğuna bakmayı doğru bulmuşlardı.”

Sibirdi jutamın dep qaçalıp jatqannan göri⁷, bası birikpey jürgen qazaq eliniñ keñ baytaq dalasın birtindep qaramağına alıp, Ulı Joñğar memleketin quruvdı tiyimdi sanağan. (Köşpendiler, s. 299) “Sibirya’yı yutayım diye **yutkunup durmaktansa** birleşemeyen Kazak ülkesinin uçsuz bucaksız topraklarını bir bir hâkimiyeti altına alıp Büyük Jongar devletini kurmayı daha uygun görmüştü.”

6. Yalın Hâl ve “Sayın” Edatıyla Birlikte Kullanımında:

Sıfat-fiil eki, yalın hâlde ve “sayın” edatıyla birlikte kullanımında Türkiye Türkçesine “-Dikça” zarf-fiiliyle veya “-DI ise” şeklinde aktarılır. Bu kullanımda temel komponentteki (cümledeki) iş hareket oldukça yardımcı komponentteki iş hareketin de olduğu bildirilir.

Onıñ közi qadalğan sayın, Botagöz tikken tuv jelibirey tüsti. (Qurmalas Söyle.. s. 99) “Onun gözü **takıldıkça (o baktıkça)** Botagöz’ün diktığı bayrak dalgalanmaya başladı.”

Jumbaqtıñ şeşüvi qyındağan sayın, meniñ oylavım da köbeyip baradı. (Qurmalas Söyle.. s. 99) “Bilmecenin çözümü **zorlaştıkça** benim düşüncelerim de çoğalmaya başladı.”

Ol şeşesiniñ atın atağan sayın, jüreginde şemen bop qatqan jetimdik şeri ulğaya tüsetin siyaqtı. (Qurmalas Söyle.. s. 99-100) “O annesinin adını **söyledikçe** yüreğine dert olan yetimlik derdi büyüyecek gibi.” Veya: “O annesinin adını **her söylediğinde** yüreğine dert olan yetimlik derdi büyüyecek gibi.”

Asqar neğurlım köp oylanğan sayın, onıñ qıyalı solğurlım öristey tüsti.” (Qurmalas Söyle.. s. 85). “Askar ne kadar çok **düşündüyse** onun hasreti o kadar büyüdü.”

7. Yönelme Hâli Eki ve “Şeyin, Deyin” Edatları ile Birlikte Kullanımında:

Sıfat-fiil eki, yönelme hâli eki ve “şeyin, deyin” edatları ile birlikte kullanımında Türkiye Türkçesine “-IncAyA kadar” şeklinde aktarılır. Bu kullanımda yardımcı unsur, temel cümledeki iş hareketin ne zamana kadar olduğunu veya olacağını bildirir.

⁷ Geçmiş zaman sıfat-fiil ekinin “jat-, jür-” kalıp fiilleri, ayrılma hâli eki ve “göri” edatıyla birlikte kullanımında da yapı Türkiye Türkçesine “-maktansa”, “-mak yerine” veya “-maktan ziyade” şeklinde aktarılabilir.

Qunanbay attanıp ketkenge deyin, munday avıldar quraq uşıp, qalban qağıp jüredi. (Qurmalas Söyle.. s. 100) “Kunanbay ata binip **gidinceye kadar** böyle köyler (obalar) ağırlayıp izzet ikramda bulunurlar.”

Torğay, şımşıq, qarlığaş, bödene siyaqtı kişkene qustardıñ balapandarı uşkanğa şeyin, jılan olardıñ uyasına barıp jatadı. (Qurmalas Söyle.. s. 100) “Serçe, kanarya, kırlangıç, bildircin gibi küçük kuşların yavruları **uçuncaya kadar** yılan onların yuvalarına gider.”

8. Ayrılma Hâli Eki ve “Berî” Edatıyla Birlikte Kullanımında:

Sıfat-fiil eki, ayrılma hâli eki ve “berî” edatı ile birlikte kullanımında Türkiye Türkçesine “-DIĞIndAn berî” şeklinde aktarılır. Bu kullanımda yardımcı unsur temel cümledeki iş hareketin başlama sınırını, ne zamandan berî öyle olduğunu bildirir.

Ol jumısqa şıqqanнан berî, kaltasınan dâri-dârmek arılmaytın. (Qurmalas Söyle.. s. 100) “O işe **başladığından berî** cebinden ilaç filan eksik olmuyordu.”

Äbiş osı avılğa kelip ketkennen berî, onıñ köz jası bir qurğağan emes. (Qurmalas Söyle.. s. 100) “Ebiş o köye **gelip gittiğinden berî** onun gözyaşı hiç kurumamıştı.”

9. “Şaqtta, Kezde, Vaqıtta, Mezgilde, Sätte, Küni, Jılı, Sağatta, Minutta” Gibi Zaman Anlamlı Kelimelerle Birlikte Kullanımında:

Sıfat-fiil eki, “şaqtta, kezde, vaqıtta, mezigilde, sätte, küni, jılı, sağatta, minutta” gibi zaman anlamlı kelimelerle birlikte kullanımında Türkiye Türkçesine “-ken” veya “-DIklArI sırada” şeklinde aktarılır. Bu kullanımda yardımcı unsurdaki iş hareket ile temel cümledeki iş hareketin aynı zamanda gerçekleştiği bildirilir (Qurmalas Söyle.. s. 101).

Köp jurtt Ospan jaylı alvan aytıp jılağan şaqtarda, Abay özi de aqın tilimen iştey äldeneşe jırlar şertken. (Qurmalas Söyle.. s. 101) “Halkın çoğu Ospan hakkında çeşitli şeyler söyleyerek **ağladıkları sırada (ağlarken)** Abay da şair diliyle kendi kendine birçok şiirler söylemişti.”

Qonaqtarğa qımız quyılğan kezde, ataman men generaldıñ sultan jönindegi sözderi osı siyaqtı edi. (Qurmalas Söyle.. s. 101) “Konuklara kımız **doldurulurken** ataman ile generalın sultan hakkındaki sözleri böyle idi.”

Baron aldınğı bölmede tıprış kütüp sağatına sonğı ret qarağan kezde, ataman men generaldıñ Sultan jönindegi sözderi osı siyaqtı edi. (Qurmalas Söyle.. s. 27). “Baron ön odada tıkrıtı bekleyip saatine son kez **bakarken** ataman ile generalın sultan hakkındaki sözleri böyle idi.”

10. “-Day, -Dey⁸” Ekiyle Birlikte Kullanımında:

Sıfat-fiil eki, “-day, -dey” ekiyle birlikte kullanımında Türkiye Türkçesine “-miş gibi” şeklinde aktarılır. Bu kullanımda temel cümledeki iş hareketi ikinci bir subjeye benzetme, onunla kıyaslama anlamı bulunmaktadır.

Barlıq iske de bir aşuv serpin aralasqanday, qıyrav, bülünüvler de köbeyip ketti. (Qurmalas Söyle.. s. 101) “Bütün işlere de bir öfke darbesi **karışmış gibi** çöküş, dağılma, bölünmeler de çoğaldı.”

Keñ bölmenin avası jetpegendey, onun demi tarılıp ketti. (Qurmalas Söyle.. s. 101) “Geniş odanın havası **yetmiyormuş gibi**, onun nefesi daraldı.”

Kazak Türkçesinde en sık kullanılan sıfat-fiil eklerinden biri olan “-ğan” ekinin bunlardan başka işlevleri veya Türkiye Türkçesinde karşılıkları da bulunmaktadır. Özellikle bu eki alan bir fiil, bir birleşik fiil yapısında bulunduğu Türkiye Türkçesindeki karşılıkları bizdeki gramerlerde gözden kaçırılmıştır. Yapılan çalışmada bu kullanımlar sırasıyla şöyle tespit edilmiştir:

I. Bu sıfat-fiil ekini alan bir fiil bir bileşik fiil (kalıp fiil) yapısında iken iyelik eki ve bulunma hâli eki almışsa bu ekin Türkiye Türkçesindeki karşılığı **-ken zarf fiili** olmakta ve yüklem anlamını zaman bakımından tamamlayan bir zarf tümlecine dönüşmektedir. Örnek: *Juvınıp bolıp, şay işip otırğanımda, jatqan üyimniñ bir kişkene balası jügirip kirip keldi.* “Yıkandıktan sonra çay **içerken** yattığım evin küçük bir çocuğu koşarak içeri girdi” (Qurmalas Söyle.. s. 97). Bu cümledeki “*jatqan üyimniñ*” (yattığım evin) kullanımında ise geçmiş zaman sıfat-fiili eki, “-dık” sıfat-fiilinin karşılığı olmaktadır.

II. Eğer birleşik fiil yapısında, şu örnekte olduğu gibi, *Jıqlığa tayanıp, bir belge şığa kelgenimizde, aldımızda tört-bes avıl körindi.* “Atlara yaklaşır bir bele **çıktığımızda** önümüzde dört beş köy göründü.” (Qurmalas Söyle.. s. 97) “-gen” ekinden sonra iyelik eki ve hâl eki geliyorsa o takdirde bunun Türkiye Türkçesindeki karşılığı “-dık (-dığımızda)” sıfat fiil eki de olabilmektedir.

III. Araç hâli ile kullanılınca (-ğan-men) karşılık-zıtlık bildirir: *Süyindik qanşa solğın bolğanımen, özge köpşilik olay emes edi.* (Qurmalas Söyle.. s. 97) “Süyindik ne kadar gevşek **olsa da (olmakla birlikte)** diğer topluluk öyle değildir.”

Töbelesken jastar jağı bolğanımen, aytayq ülkenderden şığıp jatadı. (Qurmalas Söyle.. s.97) “Kavga eden gençler tarafı **olmakla birlikte** kışkırtma büyüklerden çıkmaktadır.”

⁸ “Bu ek; isim, zamir, sayı adları ve sıfat-fiillere getirilerek onlara benzetme ve kıyaslama anlamı kazandırır. İsminden sıfat türeten işlek bir ek olup, türetilen sözcüğe ‘gibi’ ve ‘kadar’ edatlarının kattığı anlamı katar” (Koç & Doğan, 2004, s. 190).

IV. Geçmiş zaman sıfat-fiili, “-dıq –tan, -dik –ten” ekli şekilde temel cümledeki iş hareketin olup olmamasının sebebini bildirir.

İygilik üyine kirip kele jatqan jañalıqtardıñ beri de Uşakov pen osı Buşuyev arqılı ötip jürgendikten, bul ekevi Omardıñ köpten beri istes bolıp kele jatqan adamdarı. (Qurmalas Söyle.. s.102) “İyilik evine gelen haberlerin tamamı Uşakov ile Buşuyev üzerinden **geçtiğinden** bu ikisi Omar’ın çoktan beri iş ortağı olan adamları.”

Belgili ölşevşi, mölşeri joq bul şıǵın anıq qarañǵı jolmen alatın bolǵandıqtan, onıñ atın jurt “qara şıǵın” deytin. (Qurmalas Söyle.. s.102) “Malum ölçücü, miktarı çok fazla olan bu masrafı karanlık yoldan **alacak olduğundan**, onun adına halk ‘kara masraf’ diyor.”

Jaylavdıñ bəri jazıqta bolǵandıqtan, ört alıstaǵı jaylavdan da, jaqındaǵı jaylavdan da avıldıñ qasında ğana janıp jatqanday körinedi. (Qurmalas Söyle.. s.102) “Yaylanın tamamı ovada **olduğundan** yangın uzaktaki yayladan da yakındaki yayladan da hemen köyün yanında yanıyor gibi görünüyor.”

Sonuç

Yukarıda verilen örnek cümlelerden de anlaşılmaktadır ki Kazak Türkçesinde yaygın bir kullanım alanına sahip olan “-ğan” sıfat-fiil eki Türkiye Türkçesine ekseriyetle “-An”, “-DİK” veya “-mİş” şeklinde aktarılabildiği gibi ekin diğer kullanım alanları dikkate alındığında farklı aktarımlara da rastlanabilmektedir. Mesela, ek iyelik eki ve belirtme hâli eki ile birlikte kullanımında Türkiye Türkçesine “-DİĞInI” şeklinde, “soñ” edatıyla beraber kullanımında “-DİktAn sonra” veya “-InCA” biçiminde yine ayrılma hâli eki ve “göri” edatıyla birlikte kullanıldığında ise Türkiye Türkçesine “-mAktAnsA”, “-mAk yerine” veya “-mAktAn ziyade” olarak aktarılmıştır. İşte bu çıkarımlar doğrultusunda kaleme alınan çalışmada *Qazaq Tilindegi Qurmalas Söylemder Sintaksisi, Köşpendiler, Abay Jolu, Dala Balladaları ve Altın Orda* gibi edebî eserler taranmış ve bunun neticesinde “-ğan” sıfat-fiil ekinin; hâl ekleri, iyelik eki veya edatlarla kullanımında Türkiye Türkçesine on farklı aktarım biçimi tespit edilmiştir. Ayrıca Kazak Türkçesinde en sık kullanılan sıfat-fiil eklerinden biri olan “-ğan” ekinin bir fiil, bir birleşik fiil yapısında bulunduğu Türkiye Türkçesindeki karşılıkları da dört madde hâlinde ele alınmıştır. Bu da bizlere bu sıfat-fiil ekinin Türkiye Türkçesi karşılıklarını doğru belirleyebilmek için ekin kullanım alanlarının ayrı ayrı tespit edilmesinin gerekliliğini ve önemini göstermektedir. Geçmiş zaman bildiren “-ğan” sıfat-fiil ekinin edebî eserlerden alınan örnek cümleler vasıtası ile tam ve doğru karşılıkları belirlenebilirse aktarma sorunlarının da büyük ölçüde önüne geçilmiş olacaktır.

Gerçekleştirilen metin taraması neticesinde dikkat çeken bir diğer önemli husus da geçmiş zaman bildiren bu sıfat-fiil ekinin Kazak Türkçesinde yardımcı fiil vazifesini üstlenen “otır-, jat-, jür- ve tur-” ile beraber kullanımındadır. Ekin yardımcı fiiller ile birlikte kullanımında da farklı aktarım biçimleri tespit edilmiş olup bu konu ileride yapılacak bir çalışma ile ayrıca ele alınacaktır.

Etik Kurul İzni

Bu çalışma için etik kurul izni gerekmemektedir. Yaşayan hiçbir canlı (insan ve hayvan) üzerinde araştırma yapılmamıştır. Makale edebiyat sahasına aittir.

Çatışma Beyanı

Makalenin yazarları, bu çalışma ile ilgili herhangi bir kurum, kuruluş, kişi ile mali çıkar çatışması olmadığını ve yazarlar arasında çıkar çatışması bulunmadığını beyan eder.

Destek ve Teşekkür

Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Kaynaklar

- Avezov, M. (2008). *Abay Joh*. Almatı.
- Balaqayev, M. & Sayrambayev, T. (2003). *Qazirgi Qazaq tili: söz tirkesi men jay söylem sintaksisi*. Sanat Baspası.
- Biray, N., Ayan, E., & Ercilasun, G. K. (2018). *Çağdaş Kazak Türkçesi ses – şekil – cümle bilgisi – metinler*. Bilge Kültür Sanat.
- Buran, A., & Alkaya, E. (2004). *Çağdaş Türk lehçeleri*. Akçağ Yayınları.
- Ergin, M. (2013). *Türk Dil Bilgisi*. Bayrak Yayınları.
- Esenberlin, İ. (2008). *Köşpendiler*. Almatı.
- İsqaqov, A., (1991), *Qazirgi Qazaq tili –morfolojiya, “ana tili”*. Almatı.
- Janpeyisov, E. (Red.) (2002). *Qazaq Grammatikası*. Astana.
- Kekilbayev, A. (2003). *Dala balladaları (Bozkır hikâyeleri)*. Jedel Basuw Baspahanası.
- Koç, K., & Doğan, V. (2004). *Kazak türkçesi grameri*. Gazi Kitabevi.
- Korkmaz, Z. (2017). *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tamir, F. (2012). *Kazak Türkçesi*. Ercilasun, A. (Ed.), *Türk Lehçeleri Grameri* (2. Baskı, s. 431-480). Akçağ Yayınları.
- Tanç, M. (2006). *Kazak Türkçesinde sıfat-fil ekleri: (şekil, anlam, işlev ve Türkiye Türkçesindeki karşılıkları)*. Türkoloji Araştırmaları.
- Tölevbay, K. (1995). *Qazaq tilindegi qurmalas söylemder sintaksisi*. Sanat.
- Yavuz, E. (2021). *Kazak Türkçesinde sıfat-fiillerin zaman değerleri üzerine*. Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi, 5 (2), 951-969.
- Yavuz, E. (2010). *Said Ahmad’ın “Ufq” romanı esasında Özbek Türkçesinde -GAN ekiyle yapılan zarf-fiiller*. Turkish Studies, 5/ 3, 1970-2001.